

**Віра Ярошенко**

*Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна*

## **ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ**

**Vira Yaroshenko, PhD in Political Science**

*Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine*

### **THE INTERDEPENDENCE OF POLITICAL AND CIVIC RESPONSIBILITY AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP IN UKRAINE**

In this study, we identify additional mechanisms for increasing political and civic responsibility, which are conditions of the successful formation of the institute for democratic citizenship that reflects their interdependence.

Using a multidisciplinary approach we study functioning of a concept "institute for democratic citizenship", "responsibility" in politics, as well as the concept of "political responsibility" and "civic responsibility." The term "political reliability" is proposed to determine political responsibility in a formalized retrospective and prospective informal understanding.

Using the causal approach, determined that a sharp decline in social standards of Ukrainian citizens is conditioned by the electoral (civil) responsibility/irresponsibility for the election of unworthy representatives to the authorities and giving them bribes, which in fact provides and nourishes corruption. Attention is focused in this part of correlation of concepts of "civil liability" and "political responsibility".

It is argued that even if the Ukrainian multi-ethnic and multi-religious society difficult to achieve national consolidation, so the competent responsible efficient minority such as the institute for democratic citizenship in partnership with the state government by its efficacy and perseverance, able to move all of society to national growth. And, accordingly, under such circumstances, there is reason to hope that the political responsibility of both government and citizens will be key to sustaining further democratic development in Ukraine.

**Key words:** the institute for democratic citizenship, political responsibility, civic responsibility, political reliability, electoral responsibility, lobbying, public consultation.

Головна причина як різкого погіршення соціальних стандартів українського суспільства так і уповільнення проголошених реформ та попередження корупції в Україні зводиться до недостатнього рівня політичної і громадянської відповідальності за використання публічної влади.

Актуальність даного дослідження визначається різким погіршенням соціальних стандартів українського суспільства і пошуком шляхів попередження цього у майбутньому.

Метою статті є визначення додаткових механізмів підвищення політичної і громадянської відповідальності, які одночасно є умовами успішного становлення інституту демократичної громадянськості, що відображає їх взаємообумовленість.

Проблематика політичної відповідальності широко висвітлена зарубіжними і вітчизняними вченими: М.Вебером, Г.Йонасом, П.Рікером, К.Ясперсом, Е.Фроммом. Представники вітчизняної науки В. Мельниченко, В. Торяник тлумачать це поняття як форму соціальної відповідальності, яка діє у сфері політики. Морально-політичні аспекти проблематики політичної відповідальності досліджували Д. Горчаков, М. Паламарчук. Зв'язок юридичних та політичних аспектів цього феномена вивчали Р. Павленко, В. Мельниченко, Н. Армаш, О. Мельник, І. Кресіна, С.Мусяєнко, М.Пірен та інші.

Аналізуючи рівень дослідження означеної в роботі проблеми політичної і громадянської відповідальності, можна вважати проблему достатньо висвітленою, але у роботах немає єдиного визначення змісту поняття «політична відповідальність» і «громадянська відповідальність» та відображення взаємообумовленості зі становленням інституту демократичної громадянськості, що і визначає мету даного дослідження.

Оскільки предметом даного дослідження є функціонування поняття «інститут демократичної громадянськості», «відповідальність» у сфері політики, використовуючи міждисциплінарний метод та причинно-наслідковий підхід дослідження, доцільно розглянути більш детально поняття «інститут демократичної громадянськості», «відповідальність», «політична відповідальність» та «громадянська відповідальність».

«Інститутом демократичної громадянськості» або «колективною громадянськістю» авторка визначає конструктивну якісну дієву частину громадянського суспільства, громаду, яка організована на об'єднанні свідомих активних компетентних національно-патріотичних громадян з високим рівнем політичної культури у політико – відповідальній співпраці з державною владою, яка функціонально забезпечує демократичний напрям розвитку суспільства. Саме конструктивною, якісною і дієвою на відміну від формальної частини громадянського суспільства, члени якого позиціонують себе частиною громадянського суспільства, які мають щирі бажання діяти на користь національним інтересам, мають високий рівень політичної культури, але їх активність набула форм очікування. Отже, тільки та частина, або умовно назвемо її конструктивною якісною дієвою частиною громадянського суспільства з високим рівнем політичної активності, може вважатися «інститутом демократичної громадянськості»<sup>1</sup>.

Концепція «Інституту демократичної громадянськості» створена авторкою на основі поняття «громадянськість», яка на думку В. Цвиха, є «якісною ознакою громадянина». „Громадянин” – це формальний статус особи, який передбачає наділення його певною сукупністю прав та обов'язків, а „громадянськість” – якісна ознака особи, що вказує, чи дотримується вона своїх обов'язків, чи користується наданими правами й наскільки, в якому обсязі<sup>2</sup>.

Поняття «політичної відповідальності» стає широко вживаним не тільки у науковому, а й у суспільно-політичному дискурсі. Для більш коректного та точного вживання цього поняття наведемо різні *підходи* до його визначення: соціально-моральний, юридичний і політичний.

"Політичний енциклопедичний словник" трактує політичну відповідальність як інститут соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їх політичної діяльності і виділяє такі напрями: 1. Морально-психологічний стан суб'єктів політики, заснований на розумінні сенсу та наслідків політичної діяльності, підґрунтям якої є політичні інтереси і потреби, політична свідомість, здатність до мобілізації політичної волі й визначення політичних цілей. Базується на високій професійній компетентності, патріотизмі. 2. Свідоме дотримання суб'єктом політики норм і правил політичного життя, зовнішніх і внутрішніх форм контролю політичної діяльності. 3. Настання негативних наслідків (відкликання, імпічмент, розпуск) для суб'єкта політики за недотримання політичних і правових норм. 4. Відповідність ідеології політичної практики суб'єктів політики. 5. Відповідальність влади за розвиток суспільства, реалізацію прав громадян<sup>3</sup>.

М. Вебер, який був одним з перших, хто досліджував питання політики як професії й бюрократії як окремої соціальної групи, розрізняв відповідальність політиків та відповідальність чиновників, їх відмінність між собою обумовлена їх різною природою.

«Ставати на чийсь бік, боротьба, пристрасть – *ira et studio* – це стихія політика і насамперед політичного вождя»<sup>4</sup>, Г. Йонас вказував на те, що відповідальність політика за життя суспільства виникає незалежно від способу, у який він отримав свою владу (результат виборів, успадкування чи узурпація) і здійснює її (демократичне чи недемократичне правління). Тому у загальному вигляді схоже, що боротьба за владу зводиться до боротьби за відповідальність. Відповідальність

<sup>1</sup> Ярошенко, В.М. (2015). Становлення інституту демократичної громадянськості в Україні з врахуванням символічної складової. "*Studia Politologica Ucraino-Polona*": *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 5. Житомир-Київ – Краків: ФОП Євенок О.О., 122-133.

<sup>2</sup> Цвих, В.Ф. (2002). *Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика*: монографія. Київ, 104.

<sup>3</sup> Горбатенко, В.П., Шемшученко, Ю.С., Бабкіна, В.Д. (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. Київ: Генеза, 503.

<sup>4</sup> Вебер, М. (1990). *Политика как призвание и профессия. Избранные произведения*. Москва: Прогресс, 644-706.

є невід'ємним атрибутом влади; отже, «тільки-но досягнуто влади, одразу ж з'являється й об'єктивна відповідальність»<sup>1</sup> Л.Мамут називає політичну відповідальність «презумпцією політичної відповідальності народу»<sup>2</sup> П. Рікер підкреслює, що «новий імператив відповідальності, сформульований Г. Йонасом, не підмінює класичну ідею відповідальності у розумінні звинувачення, але, уточнюючи й збагачуючи, підносить її на рівень змін людської діяльності у технологічний вік»<sup>3</sup>.

Карл Ясперс, німецький вчений, у роботі «Питання вини. Про політичну відповідальність німецького народу», написаній у 1946 році, визначає політичну відповідальність як дії державного діяча або належність до певної спільноти. Він розділяв поняття колективної відповідальності – провини на 4 категорії: карну, політичну, моральну та метафізичну. Саме політична вина, по Ясперсу, обумовлена самим громадянством сучасної держави, де ніхто не може обрати позицію по-справжньому аполітичну. Тобто, тяжкість відповідальності за дії влади покладається на всіх, навіть на тих, хто ці дії не схвалював. Моральна провина означає трибунал совісті, який оцінює вчинки персональною і незалежною від інших мірою.

Метафізичну провину відчуває той, хто вижив по відношенню до загиблих і постраждалих. Це провина свідків злочину, навіть якщо вони ніяким чином не схвалювали їх. Покарання відповідне до провини: в'язниця за карну, втрата влади за політичну, за моральну – муки совісті, а метафізична провина потребує очищення і екзистенційної трансформації»<sup>4</sup>. Е.Фромм підкреслює необхідність відповідальності будь-якої особистості за власне існування. За Е.Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, повага, професія, любов, свобода. Він розрізняє поняття "відповідальність" та "обов'язок", проводячи паралель з авторитарною та гуманістичною совістю. Таким чином, відповідальність має позитивний відтінок і є категорією свободи, а обов'язок – категорією несвободи<sup>5</sup>. В.Тернавська, як основний елемент політичної і конституційної системи, передбачає дострокове припинення повноважень уряду внаслідок його нездатності виробляти правильну політику чи здійснювати її на користь держави й суспільства. Ця відповідальність може мати як добровільний, так і примусовий характер, залежно від рівня правової свідомості глави уряду та урядовців. Так, парламентська практика зарубіжних країн показує, що уряд і парламентські фракції, які його підтримують, погоджуються чи власне ініціюють позачергові парламентські вибори для зміцнення своєї політичної позиції у парламенті та суспільстві»<sup>6</sup>. Таким чином, санкцією політичної відповідальності є висловлення недовіри представницьким органом главі уряду, а також окремим урядовцям, що передбачає їх відставку. Як визначає С.Мусієнко, "широке використання поняття "політична відповідальність" без його визначення говорить про політичну безвідповідальність: користуючись одним поняттям, пов'язуючи з ним різні смисли, одні перебувають в ілюзії, що розуміють політиків, політики, підозрюючи, що їх розуміють інакше, навіть не прагнуть бути зрозумілими»<sup>7</sup>.

Отже, соціально-моральний підхід до тлумачення політичної відповідальності полягає в тому, що передумовою її настання є не юридично-правові, а неписані морально-етичні норми. За цим підходом, одними з основних механізмів притягнення до відповідальності є соціальний осуд та тиск. Д. Горчаков у своїй статті «Відповідальність як категорія політичної науки» зазначає, що «відповідальність – це активна громадянська позиція особи», розшифровуючи це як «сприйняття політики як власної справи, зацікавлення нею, вимога більшої інформації, ніж та, що надходить із засобів масової інформації чи заяв політиків». Автор також зауважив, що моральна відповідальність може бути колективною, «причому вона є абсолютно добровільною»<sup>8</sup>.

Щодо юридичного підходу, спочатку термін «відповідальність», вперше введений у науковий обіг Альфредом Беном і його трактували як «карність». Зокрема, це стосується явища конституційно – правової відповідальності. В. Торяник вказує, що правовою формою політичної

<sup>1</sup> Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. Київ: Лібра, 157-158.

<sup>2</sup> Мамут, Л.С. (1999). *Проблема ответственности народа*. Москва: Вопросы философии, 19-28.

<sup>3</sup> Рікер, П. (1995). *Післямова до «Часу і відповідальності» Навколо політики*. Київ: Дух і літера, 285-311.

<sup>4</sup> Ясперс, К. (1999). *Вопрос о виновности: О политической ответственности Германии*. Москва: Прогресс.

<sup>5</sup> Фромм, Э. (1988). *Психоанализ и этика*. Москва: АСТ-ЛТД.

<sup>6</sup> Тернавська, В. (2010). Політико-правові засади відповідальності уряду в Україні. Київ: *Право України*, 89.

<sup>7</sup> Мусієнко, С.Г. (2007). Концептуалізація поняття политической ответственности. Москва: *Проблеми управління*, 218-221.

<sup>8</sup> Горчаков, Д.П. (2004). *Відповідальність як категорія політичної науки*. Київ: Вид. Дім «KM Academia», 66-71.

відповідальності є конституційна відповідальність<sup>1</sup>. Проте О. Мельник, навпаки, зауважує, що політична та конституційна відповідальність є абсолютно нетотожними, а сфера застосування останньої набагато вужча<sup>2</sup>. Р. Павленко зазначає, що «конституційно – правова і політична відповідальність часто співпадають щодо суб'єктів, підстав її настання, (несприятливих) наслідків». Разом з тим він зауважує, що, «на відміну від правової (юридичної), політична відповідальність пов'язана з виконанням насамперед не кодифікованих, а конвенційно встановлених суб'єктами норм»<sup>3</sup>. В. Мельниченко у своїй статті «Політична відповідальність влади в демократичній державі: необхідність, сутність, механізм забезпечення» виносить поняття парламентської відповідальності уряду за дужки політичної відповідальності, застерігаючи від ототожнення цих понять і зазначаючи, що політична відповідальність «притаманна і державам з президентськими системами управління, більше того – країнам з недемократичним політичним режимом»<sup>4</sup>. О. Паламарчук розглядає питання політичної відповідальності як ширше за відповідальність правову<sup>5</sup>. Безпосередній недолік у законодавчій незакріпленості політичної відповідальності вбачає М. Пірен. Вона висловлює думку, що «якби це поняття було закріплено на законодавчому рівні, то виборці приділяли б значно більше уваги передвиборчим програмам партій, і це змушувало б політичну еліту бути відповідальною в урядових інститутах»<sup>6</sup>.

Аналізуючи *політичний підхід*, з урахуванням демократичної процедури виборів, тлумачення політичної відповідальності можна розуміти як процес, за якого політичним силам або лідерам суспільство відмовляє в голосах на виборах у разі, якщо ці самі сили або лідери не дотрималися своїх попередніх обіцянок. Але це визначення викликає критику інших авторів. Отже, «політична відповідальність» за своєю суттю виступає вольовим відношенням між людьми, за яким одна частина суспільства реалізує свою волю щодо іншої, і логічним є те, що вольовий характер влади зумовлює необхідність відповідальності суб'єктів влади за її здійснення.

Як визначає А. Черниш, «політична відповідальність» регулює політичні відносини, тобто. Політична і юридична відповідальність виникають щодо юридичних осіб і громадян. Моральна відповідальність, як правило, передуює політичній, юридична – настає за нею. Порушення моральних норм (егоїзм, неповага до людей, неправдивість) стає підставою для притягнення до моральної відповідальності. Політична недалекоглядність, безтурботність, порушення норм управління на засадах колегіальності, зловживання службовим становищем в особистих інтересах зумовлюють заходи політичної відповідальності. Юридична відповідальність настає здебільшого через брак інших заходів впливу<sup>7</sup>. Не можна не погодитися з ученими І. Кресіною та С. Баланом, які трактують «політичну відповідальність» як «самостійний вид відповідальності» і вважають «помилковим розглядати політичну відповідальність як позитивне чи негативне явище, оскільки вона є об'єктивною соціальною категорією, що виникла у зв'язку з появою держави, як апарату політичного управління. Проте політична відповідальність поряд з державною потребує і громадянського суспільства або добре поінформованого електорального корпусу. Суб'єкт політичної відповідальності перебуває у постійному зв'язку з громадянським суспільством, шляхом постійного співвідношення діяльності останнього з поширеною в суспільстві легітимною моделлю здійснення державної влади. Політична відповідальність визначається рівнем народної підтримки (легітимації) діяльності суб'єкта здійснення державної влади»<sup>8</sup>. Досліджуючи вітчизняну практику, Н. Армаш вважає, що на сьогодні склалася модель відповідальності державних політичних діячів, за якої політична відповідальність виступає в якості елемента конституційної відповідальності, що є неприйнятним.

<sup>1</sup> Торяник, В.М. (2005). Політична відповідальність влади перед громадянином. Київ: *Грані*, 98-102.

<sup>2</sup> Мельник, О.В. (1999). Проблема створення ефективного механізму відповідальності. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*.

<sup>3</sup> Павленко, Р. (2002). *Парламентська відповідальність уряду: світовий та український досвід*. Київ: Вид. дім «КМ Академія».

<sup>4</sup> Мельниченко, В. (2010). *Розмежування політичної та юридичної відповідальності в державному управлінні*. Київ: НАДУ.

<sup>5</sup> Паламарчук, О. (2005). Механізми політичної відповідальності як засіб забезпечення верховенства народу в політичній системі України. Київ: *Стратегічна панорама*, 75–81.

<sup>6</sup> Пірен, М. (2007). Проблеми професійної відповідальності політико-владної еліти в Україні. Київ: *Соціальна психологія*, 29-35.

<sup>7</sup> Черныш, А. (1987). *Политическая ответственность в системе социалистического народовластия*. Харьков: Харьк. гос. ун-т., 18. 52–53.

<sup>8</sup> Кресіна, І.О., Балан, С.В. (2009). *Політична відповідальність: суть, ознаки, особливості*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 67–68.



Намагаючись побудувати більш ефективну модель співвідношення цих видів відповідальності, науковець пропонує законодавчо закріпити настання політичної відповідальності як передумови конституційної<sup>1</sup>.

На наш погляд, власне політичний зміст політичної відповідальності можна розкрити в словосполученні «політична надійність», коли існують механізми ретроспективної політичної відповідальності (покарання формалізоване за вже скоєні неправомірні дії) та перспективної політичної відповідальності (обов'язок виконувати повноваження у межах використання публічної влади та неформалізовані наслідки).

Наведені підходи вказують на важливі аспекти поняття політичної відповідальності, яке увібрало такі характеристики з огляду на різні сфери застосування і яке може проявити їх у відповідних механізмах.

Узагальнюючи попередній аналіз визначення вченими поняття «відповідальність» і «політична відповідальність», слід уточнити, що «відповідальність» – це міра відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам або співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом. Тобто, *відповідальність слід вважати суспільним відношенням залежності, за якого поведінка особи має відповідати вимогам щодо неї з боку інших людей.*

Термін «Громадянська відповідальність» слід, по-перше, розуміти як визначені Конституцією України у розділі II виконання обов'язків громадянина (Захист Вітчизни, не заподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих збитків, сплата податків і зборів, додержання Конституції України та законів України)<sup>2</sup>, *а також електоральну та лобістську відповідальність.* По-друге, повною мірою саме народ є і відповідальним за наслідки діяльності обраної та призначеної ним влади, оскільки в демократичній країні народ є джерелом влади. Зокрема, у ч. 1 ст. 5 Конституції України закріплено, що носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Саме народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади та органи місцевого самоврядування<sup>3</sup>. Це означає те, що серед інших причин різкого зниження соціальних стандартів українського населення – це причина низького рівня політичної відповідальності як влади так і громадянської відповідальності суспільства за використання публічної влади. Щодо влади – зрозуміло, що у більшості її представників при фінансовому збагаченні за рахунок розкрадання держбюджету або вимагання хабарів проявляється духовна бідність, відсутність ціннісного ядра, яке б мало забезпечувати стрижень особистості та опір спокусам зловживань привілеями влади. А щодо суспільства, то, використовуючи причинно-наслідковий підхід, слід погодитися з тим, що масове зубожіння українських громадян взаємообумовлене тим самим наслідком електоральної (громадянської) відповідальності/безвідповідальності за обрання своїх негідних представників у владу та дачу їм хабарів, що по суті забезпечує і живить корупційну невмирущість. Доречно фокусувати увагу в цій частині на кореляції понять «громадянська відповідальність» і «політична відповідальність» у їх неформалізованому розумінні.

Оскільки метою даного дослідження є визначення додаткових механізмів підвищення політичної і громадянської відповідальності, які одночасно є умовами успішного становлення інституту демократичної громадянськості, надалі розглянемо деякі існуючі та запропонуємо додаткові механізми політичної відповідальності.

*Існуючими механізмами політичної відповідальності влади в Україні можна вважати чинне законодавство України, яке набуває постійних змін щодо закріплення важелів впливу на політичних діячів за невиконання ними правових норм і своїх передвиборчих програм, тобто механізмів і засобів політичної відповідальності влади в країні.* Таким прикладом є згідно соціального запиту на публічність функціонування демократичного врядування в Україні прийняття Верховною Радою України та підписанням Президентом України 15 жовтня 2014 року Закону України «Про очищення влади», який більш відомий як люстрація<sup>4</sup>. Люстрація – це не кримінальне переслідування, а суспільна недовіра, термін (від пізньолат. *lustratio* – очищення шляхом жертвоприношення, спокута) вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної

<sup>1</sup> Армаш, Н. (2005). Особливості відповідальності «державних політичних діячів»: співвідношення політики та закону. Київ: *Юридичний журнал*.

<sup>2</sup> Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

<sup>3</sup> Конституція України 1996 (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30.

<sup>4</sup> Закон про очищення влади 2014 (Верховна Рада України). *Голос України*.

влади на демократичну обіймають державні посади. Прикладом позитивного досвіду у 1990-1993 рр. є постсоціалістичні країни, зокрема Естонія, Латвія, Румунія, Угорщина, Чехія.

Також ще одним прикладом посилення механізмів політичної відповідальності в Україні став прийнятий 14 жовтня 2014 року Закон України «Про запобігання корупції»<sup>1</sup>. Згідно норм цього закону, державні службовці мали до 30 жовтня 2016 року заповнити електронний варіант декларації про прибутки за 2015 рік. Світовий досвід оприлюднення декларацій порівняно не великий: першою оприлюднювати декларації почала Великобританія – ще 1974 року, через кілька років – США і більшість європейських країн. Згідно Закону України «Про запобігання корупції» декларації електронні, тобто подаються лише через інтернет. Усі вони зібрані на єдиному сайті і доступ до нього відкритий. Крім того, збільшилася кількість розділів у декларації: тепер їх 16 замість шести. Запровадження електронного декларування було вимогою Європейського союзу. Це останній із законів, які потрібно було запровадити для отримання безвізового режиму з ЄС. У такий спосіб, при підтримці демократичних держав, Україна реально посилює механізм політичної відповідальності, який слугує визначенням її подальшого демократичного розвитку.

Основними існуючими інституціональними засобами реалізації громадянської відповідальності в сучасному демократичному суспільстві є вибори і референдум. В умовах сучасного українського суспільства події Помаранчевої революції 2004 року, Революції Гідності 2013-2014рр. вказують на особливості формування політичної культури громадян, на апробацію моделі розвитку, яка спрямована на подолання протиріч суспільства і держави, тобто формування нової парадигми їх взаємодії – партнерської співпраці держави і громадянського суспільства. В Україні вибори є існуючим дієвим інститутом політичної і громадянської електоральної відповідальності. Виборці, які проголосували за політичну силу, яка не змогла виконати взятих на себе зобов'язань, на наступних виборах або відмовляється за неї голосувати, що можна визначити проявом політичної відповідальності представницької влади або знову проголосують, отримуючи негативні наслідки діяльності безвідповідальної влади як результат своєї громадянської електоральної відповідальності. Впродовж останніх років в Україні передвиборчі програми кандидатів та політичних партій все менше знаходять довіру серед електорату. У політичній свідомості громадян поширюються політичні міфи і стереотипи (спрощені поверхневі уявлення) про те, що «певні кандидати від політичних партій вже знаходилися при владі, збагатилися з бюджету, тому краще вони продовжують керувати країною, ніж прийдуть нові політичні сили і знову розкрадатимуть державні гроші», «ментальність українців недержавницька, тому і не вдається налагодити правовий успішний державний устрій», «голос одного виборця нічого не змінить», «все одно результати виборів підроблять». Саме тому люди кожні вибори віддають свої голоси за кандидатів, які не виконують своїх передвиборчих обіцянок, змінюють політичну позицію, партію, обманюючи виборців. Значна частина виборців проявляє пасивність щодо формування органів влади, демонструє небажання брати участь у вирішенні загальнозначущих завдань. Дехто з громадян, навіть обравши свого представника у владу, забуває кого саме і за що та не цікавиться надалі якістю діяльності свого обранця. Зважаючи на складність, а інколи й неможливість вплинути на дії обраних на виборах політиків, відсутність належної правової культури з'являються гіпертрофовані сумніви у цінності права, зневіра в його потенційні можливості, а іноді й впевненість, що правовий нігілізм – це вияв свободи особистості. Українськими ЗМІ, на жаль, часто тиражуються приклади правового нігілізму, які тим самим посилюють деформацію правосвідомості українського соціуму.

В таких умовах сучасних викликів змінюється політична культура виборців, яку науковці, зокрема Є. Головаха, визначають як амбівалентну. Під час виборів у 2014 році ситуація військового конфлікту на Сході України, анексія Криму, вкрай складне економічне становище поставили перед українцями нові виклики. Соціологами фіксувалась рекордна частка невизначених з вибором людей. Дві масштабні виборчі кампанії за півроку було абсолютним виключенням з усіх правил. Електоральна активність на виборах склала 51,92% від загальної кількості виборців, внесених до списків на виборчих дільницях<sup>2</sup>. З попереднього аналізу електоральної поведінки і електоральної відповідальності можна визнати, що знову спрацювала типова «модель українського голосування» за ту політичну силу, яка обіцяє швидкий вихід з кризи та вирішення проблем матеріального характеру. Особливістю, яка відрізняла передвиборчу кампанію 2014 року від попередніх, стало

<sup>1</sup> Закон про запобігання корупції 2014 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України.

<sup>2</sup> Основні статистичні відомості виборчого процесу (станом на день голосування 26 жовтня 2014 року) (2014). Вісник Центральної виборчої комісії.

активне використання військової тематики, адже окрім глибокої економічної кризи, українців стало виразно турбувати збройне протистояння на Сході. Базові людські потреби, такі як фізіологічні та потреба в безпеці стали визначальними при виборі партій. Тому електоральні орієнтації на виборах Верховної Ради 2014 року носили спонтанний характер, який можна пояснити змістом виборчих кампаній, та надією на позитивні зміни. Невисока порівняно з попередніми роками явка на виборах свідчить про те, що українці продовжують розчаровуватись у владі та зокрема в інституті виборів. Основними маркерами у голосуванні виступають підтримка соціально – економічних ініціатив партії та орієнтація на лідера. Трохи менш важливою є команда та ідеологія політичної сили. Більше половини опитаних вірять у позитивні зрушення. Слід погодитися, що майже трьохрічний період після виборів продемонстрував, що *електоральна відповідальність* визначилася політичною культурою суб'єктів прямої форми публічної влади на час виборів суб'єктів представницької форми публічної влади. Також це демонструє, що не дивлячись на зниження рівня життя українців, що можна вважати результатом їх електоральної відповідальності, громадяни таки не втрачають надію на покращення стану речей в країні.

Розглядаючи надалі *лобістську відповідальність* суб'єктів прямої демократії, необхідно врахувати, що серйозні численні політичні і економічні реформи в сучасній Україні повинні здійснюватися тільки через законні рішення, але при тому слід розуміти, що вони приносять і будуть приносити незвичну новизну, що сприйматиметься суспільством неоднозначно і може створювати складні політичні ситуації. Потрібно визнати, що в сучасній Україні для формування демократичного врядування є сприятливі умови, такі як технічне оснащення електронного врядування для діалогу влади і громади, і воно набуває поширення на місцевому рівні. Крім цього, слід врахувати набутий досвід прийняття рішень громадянами протягом останніх років у протестних виступах на Майдані кінця 2013-поч. 2014 року, участі в АТО на сході країни, позачергових виборах Президента України та позачергових виборах депутатів Верховної Ради України. Ці умови створювали безліч нестандартних ситуацій, які не регулювалися правовими нормами з огляду на їх відсутність або застарілість. Від професіоналізму, патріотизму та рівня моральності політиків, державних службовців і безпосередньо громадян часто залежала в тих умовах ефективність реалізації конкретних рішень. Тому цей досвід, а також технічні можливості є сприятливими умовами удосконалення знання теорії і процедури прийняття політичних і управлінських рішень у межах законодавчих норм якомога більшою частиною громадян з числа представників громадських активістів, саме тієї якісної конструктивної і компетентної частини громадянського суспільства, яку ми визначаємо як *інститут демократичної громадянськості*. Тобто дуже важливо на сучасному етапі реформування в Україні удосконалити партнерську співпрацю суспільства і влади у вирішенні спільних завдань, зокрема шляхом цивілізованого *лобізму та публічних консультацій*. Особливо в умовах гострої потреби поповнення нової генерації політиків і державних службовців, які через соціальні ліфти мають поповнюватися саме з громадянського суспільства.

Надалі розглянемо вид громадянської відповідальності – *лобістську відповідальність*. “Лобізм” – це спроба організацій або окремих громадян впливати не тільки на ухвалення, відхилення, чи зміну законів у парламенті, а також спроба впливати на адміністративні рішення уряду, спираючись на підтримку не тільки обраних депутатів, а й різних політичних партій, державних і недержавних установ та підтримку громадськості через засоби масової інформації. До лобістів можуть належати передусім представники профспілок, ділові асоціації, громадсько-політичні об'єднання, комітети, комісії, тобто інститути громадянського суспільства. Лобістські організації ставлять своєю метою здійснювати вплив на законодавчі акти, діяльність партій, результати виборів. Розрізняють три типи лобізму, як сфери задоволення інтересів: “тіньовий” (“закритий”); демократичний (“відкритий”); інституалізований (законодавчо-регульований) лобізм, що безпосередньо поєднаний з демократичним лобізмом і часто з ним асоціюється. Класичним прикладом форм відкритого (демократичного) лобіювання є Сполучені Штати Америки. В сучасній Україні поширено переважно тіньове лобіювання, оскільки діяльність вітчизняних лобістів не регламентується ніякими законодавчими актами. Серед населення лобістські практики набувають поширення як гібридне лобіювання у формі хабарництва, яке живить корупцію. У такий спосіб частина громадян, вдаючись до неправових практик, обходячи закон, прискорюють вирішення різноманітних питань, які зачіпають їх інтереси. І така нецивілізована, не регульована законодавством практика лобіювання в Україні має прозору межу з корупцією. Або корупція – це і є міра *лобістської відповідальності*. І саме тому лише сила закону встановить межу між лобіюванням і діями, що спрямовані на одержання односторонніх переваг, які подібні до корупції. Отже, великої ваги набуває законодавче регулювання лобізму, яке може стати одним з базових та



закріплених в законодавстві запобіжних заходів корупції в сучасній Україні. Легалізація лобізму допоможе виявити інтереси певних груп осіб, що стоять за тим чи тим проектом закону чи рішенням, визначити, хто його лобіює та хто стоїть за лобістами, відкрити реальних авторів державних рішень, виявити ступінь залежності, або незалежності представників влади і надасть громадянам більше інформації про їхню діяльність.

Особливого значення для становлення інституту демократичної громадянськості в сучасній Україні набуває можливість громадян брати участь у політичному процесі у міжвиборчий період під час реформування. Визначення важливості прийняття політичних рішень, зокрема реформ, які невідворотно несли в собі репутаційні ризики, набуло свого розвитку ще з найдавніших часів. На що вказує французький гуманіст XVII століття Мішель Монтень у творі «Досвіди»: «Законодавець фурійців велів, щоб усякий, хто намагається знищити будь-який із старих законів або ввести в дію новий, виходив перед народом з вірвочкою на шиї з тим, щоб, якщо запропонована новація не знайде одногосного схвалення, бути задушеним тут же на місці»<sup>1</sup>. Тож міра впливу прийнятого політичного рішення на можливий розвиток політичної ситуації залежить як від типу рішення, розстановки політичних сил так і від ставлення суспільства до існуючої влади або до її лідерів.

Розглянемо одну з *додаткових практик механізмів громадянської відповідальності, співпраці влади з громадськістю. – публічні консультації. Публічні консультації.* – це обговорення проектів рішень державної влади з громадянами (зацікавленими сторонами). В сучасній Україні поступово поширюється практика проведення таких заходів, коли влада залучає до таких заходів не всіх громадян, а лише тих, на кого обговорюване рішення у разі його прийняття впливатиме безпосередньо. Але ця практика потребує суттєвого прискорення та поширення. Оскільки політичні консультації потрібні для того, щоб: заявляти владі про свою позицію, обстоювати свої цінності, наводити свої аргументи; поліпшувати якість ухвалюваних рішень і політики загалом; брати участь у державному управлінні; розуміти, навіщо уряд ухвалює те чи інше рішення, підтримувати важливе для суспільства рішення і водночас контролювати його виконання. Особливе значення публічних консультацій під час проведення масштабних політичних реформ, які зачіпають інтереси багатьох сторін: політичних партій, місцевих адміністрацій, місцевого самоврядування як тепер в Україні. По суті, залучення громадськості до прийняття політичних та управлінських поточних рішень підвищує ефективність їх виконання, крім того, мінімізує протестні настрої в суспільстві.

Використання міждисциплінарного підходу у даному дослідженні надало можливість зробити певні застереження та рекомендації: сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, тобто політичної і громадянської відповідальності; законотворче регулювання проводить межу між законною та незаконною поведінкою, зокрема, між лобістською відповідальністю та корупцією; відірвані від традицій та схильностей суспільства рішення без проведення публічних консультацій можуть ускладнювати політичну ситуацію, оскільки рішення традиційного типу зустрічають більшу підтримку населення, ніж політичні новації; міра впливу прийнятого політичного рішення на можливий розвиток політичної ситуації залежить як від типу рішення, розстановки політичних сил так і від ставлення суспільства до існуючої влади або до її лідерів; в сучасній Україні в умовах невідворотності реформ та можливих репутаційних ризиків для нової демократичної влади важливо політикам дотримуватися високих вимог до особистих якостей державних управлінців нового складу та дотримуватися меритократичного (а не квотного) принципу їх призначення; важливо забезпечувати законність і публічність політики, проводити публічні консультації, залучати якомога більшу кількість громадян до обговорення майбутніх політичних рішень.

Узагальнюючи дослідження, слід зробити висновок про те, що *використання існуючих формалізованих (юридичних) механізмів політичної відповідальності влади*, зокрема Закону України «Про очищення влади» та Закону України «Про запобігання корупції», а також *посилення цих механізмів* прийняттям Закону України «Про лобіювання» сприятиме при умові активного громадського контролю підвищенню *політичної відповідальності* влади.

Також використання *існуючих механізмів (вибори, референдум) та поширення додаткових механізмів – практик громадянської відповідальності*: публічних консультацій, освіта виборців та членів дільничних виборчих комісій, проведення широкої просвітницької роботи науковцями та творчою інтелігенцією (конвертація академічних знань у соціальні знання) у форматі тренінгів, радіо і телепередач серед населення, залучення студентської молоді до участі в громадській роботі сприятиме підвищенню політичної відповідальності громадян, створенню умов цивілізованого

<sup>1</sup> Монтень, М. (2009). *Опыты. Полное издание в одном томе*. Москва: АЛЬФА-КНИГА.



лобізму та прийняття відповідного закону. І головне, *взаємообумовить політичну і громадянську відповідальність та становлення інституту демократичної громадянськості*, тобто, поширення додаткових практик обумовить прискорення становлення інституту демократичної громадянськості, а його ефективне функціонування, в свою чергу, буде сприяти якісному відбору представників влади і обумовить політичну відповідальність влади, що і відображає наведений нижче малюнок (рис.1):



**Рис. 1. Взаємообумовленість становлення інституту демократичної громадянськості та посилення механізмів політичної і громадянської відповідальності (Створений авторкою)**

Навіть якщо в українському поліетнічному і поліконфесійному суспільстві складно досягати національної консолідації, то компетентна відповідальна дієва меншість – інститут демократичної громадянськості у партнерській співпраці з державною владою своєю дієвістю і наполегливістю, вмючи робити реформи дієвими, спроможна зрушити все суспільство до національного зростання. В сучасній Україні, в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів та здійснення реформ відбувається прискорення процесу усвідомлення громадянами політичної і громадянської відповідальності, що створює сприятливі умови для становлення інституту демократичної громадянськості. Відповідно за таких умов є підстави сподіватися, що політична відповідальність як влади так і громадян стане запорукою збереження подальшого демократичного розвитку в Україні.

#### References:

1. Yaroshenko, V.M. (2015). *Stanolennya instytutu demokratychnoyi hromadyans'kosti v Ukraini z vrakhuvannyam symvolichnoyi skladovoyi*. [Formation of the Institute of democratic citizenship in Ukraine with considering of the symbolic component] "Studia Politologica Ucraino-Polona": Studia Politologica Ucraino-Polona. Vypusk 5. [«Ukraine-Poland Political Study»: Ukraine-Poland Political Study. Volume 5.] – Zhytomyr-Kyiv–Krakiv: FOP Yevenok O.O., 312] [in Ukrainian].

2. Tsvykh V. F. (2002). *Profspilky u hromadyans'komu suspil'stvi: teoriya, metodolohiya, praktyka: Monohrafiya*. [The trade unions in civil society: theory, methodology, practice. Monography.] VPTs „Kyivs'kyi universytet”. [VPC "Kyiv University"] [in Ukrainian].
3. Horbatenko V.P., Shemshuchenko Yu. S., Babkina V. D, (2004). *Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk* [Political science encyclopedic dictionary] Kyiv : Heneza. [in Ukrainian].
4. Veber M. (1990). *Politika kak pryzvanie i professiya Izbrannye proizvedeniya*. [Politics as a vocation and profession. Selected works] Moscow. Progress. 644-706 [in Russian].
5. Yonas H. (2001). *Pryntsyp vidpovidal'nosti. U poshukakh etyky dlya tekhnolohichnoyi tsyvilizatsiyi*. [The Principle of responsibility. In search of an ethics for technological civilization.] Kyiv. Libra. [in Ukrainian].
6. Mamut L. S. (1999). *Problema otvetstvennosti naroda*. [Problem of responsibility of nation] Moscow. Voprosy filosofii [The questions of the philosophy]. 19-28 [in Russian].
8. Riker P. (1995). *Pislyamova do «Chasu i vidpovidal'nosti» Navkolo polityky*. [The Epilogue to "Time and responsibility". Around the politics] Kyiv. Dukh i litera, 285 [in Ukrainian].
9. Jaspers K. (1999). *Vopros o vinovnosti: O politicheskoy otvetstvennosti Germanii*. [The question of a guilt: about political responsibility of Germany] Moscow. Progress. [in Russian].
10. Fromm Je. (1988). *Psihoanaliz i jetika* [Psychoanalysis and ethics]. Moscow. AST-LTD [in Russian].
11. Ternavs'ka V. (2010). *Polityko-pravovi zasady vidpovidal'nosti uryadu v Ukrayini* [Political and legal basis of government responsibility in Ukraine] Kyiv. Pravo Ukrayiny [Law of Ukraine]. [in Ukrainian].
12. Musienko S.G. (2007). *Konceptualizacija ponjatija politicheskoy otvetstvennosti* [Conceptualization of the definition of political responsibility]. Moscow. Problemy upravleniya. [Problems of management] 218-221 [in Russian].
13. Horchakov D.P. (2004). *Vidpovidal'nist' yak katehoriya politychnoyi nauky* [The responsibility as a category of political science] Kyiv. Vyd. Dim «KM Academia». 66-71 [in Ukrainian].
14. Toryanyk V. M. (2005). *Politychna vidpovidal'nist' vlady pered hromadyanynom* [The Political responsibility of the government before a citizen] Kyiv. Hrani. – 98-102. [in Ukrainian].
15. Mel'nyk O.V. (1999). *Problema stvorenniya efektyvnoho mekhanizmu vidpovidal'nosti* [The problem of establishing an effective mechanism of responsibility] Kyiv. «Naukovyy visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav» [The "Scientific Bulletin of the Kyiv national University of internal Affairs"] [in Ukrainian].
16. Pavlenko R. (2002). *Parlament-s'ka vidpovidal'nist' uryadu: svitovyy ta ukrayins'kyi dosvid*. [the parliamentary responsibility of the government: world and Ukrainian experience] Kyiv. Vyd. dim «KM Akademiya" [in Ukrainian].
17. Mel'nychenko V. (2010). *Rozmezhuвання politychnoyi ta yurydychnoyi vidpovidal'nosti v derzhavnomu upravlinni* [The distinction between political and legal responsibility in public administration] Kyiv. NADU [in Ukrainian].
18. Palamarchuk O. (2005). *Mekhanizmy politychnoyi vidpovidal'nosti yak zasib zabezpechennya verkhovenstva narodu v politychniy systemi Ukrayiny* [The mechanisms of political responsibility as a means of ensuring the rule of people in the political system of Ukraine] Kyiv. Stratehichna panorama. 75 [in Ukrainian].
19. Piren M. (2007). *Problemy profesiyanoi vidpovidal'nosti polityko-vladnoyi elity v Ukrayini* [Problems of professional responsibility of the political and authoritative elite in Ukraine] Kyiv. Sotsial'na psykholohiya. 29-35 [in Ukrainian].
20. Armash N. (2005). *Osoblyvosti vidpovidal'nosti «derzhavnykh politychnykh diyachiv»: spivvidnoshennya polityky ta zakonu* [The peculiarities of responsibility of «state politicians»: the correlation of politics and law] Kyiv. Yurydychnyy zhurnal [Legal journal] [in Ukrainian].
21. Chernysh A. *Politycheskaja otvetstvennost' v sisteme socialisticheskogo narodovlastija* [The political responsibility in the system of socialist democracy] Kharkiv: Vysshaja shkola, Izd-vo pri Har'k. gos. un-te, 1987., S. 18 [in Russian].
22. Kresina I.O., Balan S.V. (2009). *Politychna vidpovidal'nist': sut', oznaky, osoblyvosti* [Political responsibility: essence, signs, peculiarities] Kyiv. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny [The Institute of state and law named after V. M. Koretsky of NAS of Ukraine] 67–68. [in Ukrainian].
23. *Konctytutsiya Ukrayiny (1996)*. [The Constitution of Ukraine (1996)] (The Verkhovna Rada of Ukraine) Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine] [in Ukrainian].
24. *Zakon Ukrayiny «Pro ochyshchennya vlady»* [The law of Ukraine "On the cleaning power"]. (2014) *Holos Ukrayiny*. Voice of Ukraine]. [in Ukrainian].
25. *Zakon Ukrayiny «Pro zapobihannya koruptsiyi» (2014)* [The law of Ukraine "On prevention of corruption" (2014)]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine] [in Ukrainian].
26. *Osnovni statystychni vidomosti vyborchoho protsesu (stanom na den' holosuvannya 26 zhovtnya 2014 roku) (2014)* Kyiv [The basic statistic information of the electoral process (on the day of voting on October 26, 2014)]. Kyiv. Visnyk Tsentral'noyi vyborchoyi komisiyi [The Bulletin of the Central election Commission] [in Ukrainian].
27. Monten' M. (2009). *Opyty. Polnoe izdanie v odnom tome* [Experiences. The full edition in one volume.] Moscow. ALPHA-KNIGA [in Russian].